

Maftuna OCHILOVA,
Navoiy innovatsiyalar universiteti, PhD
E-mail: maftunshuxrat@mail.ru

PhD Z. Quvonov taqrizi asosida

ALISHER NAVOIYNING "LAYLI VA MAJNUN" VA "LISON UT-TAYR" ASARLARIDA SABR TALQINI

Annotatsiya

Maqolada Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" va "Lison ut-tayr" dostonlarida "sabr" tushunchasining talqini yoritilgan. Shuningdek, yuqoridagi ikki asardan parchalar keltirilgan va adabiy-badiiy, ilmiy tahlil qilingan. Ta'kidlanishicha, "Layli va Majnun" dostonida ishq uchun yaralganligini anglagan qahramonlar o'zgalarga sabr tilashni burchi deb biladi. "Lison ut-tayr" dostonida esa, qushlar yetti vodiyni bosib Alloh jamoliga erishish azob-uqubatni yengish uchun sabr-qanoatli bo'lib o'zlari istagan maqsadga – Alloh jamoliga erishadilar.

Kalit so'zlar: "Layli va Majnun", "Lison ut-tayr", sabr, obraz, ruh, hayot, olam, borliq, ishq, fano.

ТОЛКОВАНИЕ САБРА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛИШЕРА НАВОИ "ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН" И "ЛИСОН УТ-ТАЙР"

Аннотация

В статье освещается трактовка понятия "терпение" в эпосах Алишера Навои "Лейли и Меджнун" и "Лисон ут-тайр". Также приводятся выдержки из двух вышеперечисленных произведений и проводится литературно-художественный, научный анализ. Утверждается, что в эпосе "Лейли и Меджнун" герои, осознавшие, что они созданы для романтики, считают своим долгом пожелать другим терпения. А в эпосе "Лисон ут-тайр" птицы, покорив семь долин, терпеливо преодолевая страдания, достигают желаемой цели-Аллаха.

Ключевые слова: "Лейли и Меджнун", "Лисон ут-тайр", терпение, образ, душа, жизнь, вселенная, бытие, роман, фано.

INTERPRETATION OF PATIENCE IN ALISHER NAWAI'S "LAYLI AND MAJNUN" AND "LISON UT-TAYR"

Annotation

The article covers the interpretation of the concept of "patience" in Alisher Nawai's epics "Layli and Majnun" and "Lison ut-tayr". Excerpts from the above two works are also cited and a literary-artistic, scientific analysis is carried out. According to tradition, in the epic "Layli and Majnun", the heroes, realizing that they were wounded for ishq, consider it their duty to wish patience to others. In the epic "Lison ut-tayr", the birds reach the goal of Allah, which they desire, with patience, to overcome the suffering of the conquest of the seven valleys.

Key words: "Layli and Majnun", "Lison ut-tayr", patience, image, spirit, life, universe, being, work, fano.

Kirish. Hazrat Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni Sharq xalqlari orasida qadimdan mavjud bo'lgan rivoyat, qissalar asosida yaratilgan asardir. Ushbu dostonidagi muhabbat mustaqillik yillariga qadar ilohiy muhabbatni emas, asosan insoniy muhabbatni aks ettirganligi bir yoqlama g'oya talqin qilingan:

Har dam urar edi zulfdek pech,
Og'zi kibi sabri yo'q edi hech [1].

Dostonidagi mazkur misralar Majnun ruhini holatidagi kechinmalar tamomila tasavvufiy ma'noga egaligini ko'rsatadi. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, Navoiy dostonining bosh qahramonlari bo'lmish Layli va Majnun haqiqiy ishq uchun tug'ilganligini, Olloh ishqiga muyassar bo'lish yo'lidagi solikning kechinmalari va azob-uqubatlarni yozishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Majnun qismati xususida I.Haqqul yozadi: "Majnun o'z maqsadlariga erishish yo'li" jangovor kurashchanlik emas, kamolot yo'li. Uning dushmani – zolim nafs. Navoiy aytmoqchi, to'qaydagi sherni yengishdan ko'ra nafs itini mag'lub qilishni u zo'rlik deb biladi. Shu kurashda Majnun sobit va izchildir. Majnun na jamiyat, na zamon va muhit qarshisida taslim bo'lgan. Chunki u o'zligi oldida taslim emas edi. Majnun Layli yozgan maktubida "Yo'qlik menga gar bo'lubturur yo'l. Sen bor bo'lu bu yo'qqa yor o'l", deydi. Bu – fanolik yo'li. Fanolik esa, ishq haqiqiyning so'nggi bosqichi. Bu bosqichga ko'tarilgan oshiq ruh qushini o'zlik qafasidan butunlay xalos qilib, boqiy hurlikka erishadi" [2].

Oshiq-ma'shuqlarning harakatlarini adabiyotshunos N.Komilov quyidagicha izohlaydi: "Ishq otashida yonish, kimyolanish Majnun uchun qismat. Navoiy shu qismatga muhtalo solikning sarguzashtini hikoya etadi, o'zi ham yonib – sel bo'lib kuylaydi" [3].

"Majnun – solik, ammo u oddiy solik emas, balki "majzub" – oshiq solik. Shuning uchun uning ustozlari ham, piri ham ishq, shu bois u dardini nihon tutmaydi, rosmansi xilvat-nishin soliklarday sabr-u qanoatli, batamkin, taqvodor emas. Bu sifatlar oshiqqa xos emas-da! Oshiq, to vaslga yetmaguncha toqatsizlanaveradi, uni hech narsa to'xtatib tutolmaydi. Majnun yuz xil azob-u qubati, kamsitish-xo'rliklarga chidaydi-yu, biroq hijron dardiga toqat qilolmaydi"[3, 69-bet].

Tadqiqot metodologiyasi. "Layli va Majnun" va "Lison ut-tayr" asarlarida sabr talqini uchun statistik tadqiqot, adabiyotlar qiyosiy tahlili va farazni asoslash usullaridan foydalanilgan. To'plangan ma'lumotlar asosida kuzatish tahlilni qiyoslash, mantiqiy yondashuv kabi usullardan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Dostonning XVIII bobida Laylining otasi qizini Ibn Salomga berishga roziligi bayon etiladi. Garchi qabila boshlig'i qizini berishga rozi bo'lsa ham, lekin uning yoshligini inobatga olgan holda sabr qilish kerakligini aytadi:

Lekin anga sabr ham kerakdur,
Kim, shoxi gulim shikastarakdur [1].

Shikastarakdur – siniq, majruh ma'nosini bildiradi. Ikkinchi misradagi "gulimning shoxi siniqdur" deganda otasi Laylining ko'nglidagi dardlari ketib sog'ayishini nazarda tutgan.

Laylini tushida ko'rgan Majnun uning mahzun holidan hayratda. Oy-u kunning rashkini keltiruvchi Laylining bor sabrini ko'z yoshi sel qilib oqizib yuborgan.

Sabrini oqizg'on ashki seli,
Ya'ni mahu mehr rashki Layli [1].

Farzandni dunyoga keltirgan, tarbiyalagan ota-ona, albatta, uning baxt-saodatini ko'rishni xohlaydi. Shu jumladan, Majnun otasi ham shunday otalardan biri. U o'g'lini bu yo'ldan qaytarishga urinib, nasihatlar qiladi:

Yuz yil kishi umr agar tilar bil,

Kim, sabr kerakdir anga yuz yil[1].

Agar yuz yoshga kirmoqni tilasa, unga yuz yil sabr kerakdir. Majnun otasining ushbu gaplaridan qattiq ta'sirlanadi:

Har sabrki seni topib nihoni

Ashkim seli oqizib oni[1].

Otasi o'ylagan sabrni uning nasihatlariga ta'sirida Majnunni ko'z-yoshlari selida oqizib ketadi. Majnun otasini tanimaganligi, bu ishlarning barchasiga ishq sababchi ekanligini, uning so'zlari ko'zini ochganligini aytib uzrlar so'raydi va xonadoniga qaytadi.

Dostonida Majnunni yana uyini tark etish holatlari tasviriga ko'z yugurtirgan kitobxon qahramon tabiatini irodasiz, toqatsiz deb o'ylashi mumkin.

Dostonning o'ttizinchi bobida Majnunni Navfal qiziga uylantirish voqeasi hikoya qilinadi. Tunda qiz o'zining sevgani borligini Majnunga aytar ekan, unga chin izhori dilni, ya'ni sabr-toqat ila Layli visoliga yetishishiga tilak bildiradi:

Ham hajringda o'lmog'ay shikibing,

Ham vaslini aylagay nasibing[1].

Xuddi shunga o'xshash fikrni dostonning o'ttiz beshinchi bobida ham uchratamiz. Unga Laylining onasi bilan vidolashuv holati aks etgan:

To mumkin o'zungga sabr yor et,

Taskinu shikib ixtiyor et.

Tengri sanga sabr yor qilsun,

Xayling uza poydor qilsun[1].

Layli o'limi oldidagi vidolashuvda onasiga sabrli bo'lishini bot-bot uqtiradi. Ollohdan unga sabrli, qabilasi boshiga omon bo'lishini so'raydi.

Layli va Majnun vafot etishdi. Lekin bu o'lim ular uchun jisman o'lish, haqqa yetishish yo'lidagi bir oliy darajadagi mukofot demak. Ularning sevgisi faqat va faqat Olloh ishqini kuylaydi. Hali maktab yoshiga endigina yetgan bolalar bog'da uchrashganda Majnunda ilohiy ishq kuchi namoyon bo'ladi va butun vujudini haq ishq egallab hushidan ketadi. Bu ishq insoniy bo'lganda edi. N.Komilov ta'kidlaganidek balog'at davrida 14-16 yoshlarda yuzga chiqar edi[3].

Layli va Majnun dostonida yetti o'rinda sabr so'zi tilga olingan bo'lib, biz ularni o'n bir, o'n sakkiz, yigirma uch, o'ttiz, o'ttiz beshinchi boblarda ko'rishimiz mumkin. Ushbu sabrlarni Hazrat Navoiy bir o'rinda qahramonlar ruhiy holatini so'fiyona tarzda talqin etsa, bir o'rinda qahramonlari tilida kitobxonlarga nasihatlar tarzida sabrli bo'lishga chorlaydi. Biz Majnunni otasi nutqida o'g'liga nasihatlarida, Laylining so'nggi vasiyatlarida bunga amin bo'lamiz. Rojij Ho'qandiy:

Sabr qilmoq birla qil o'zni to'kus,

Boshga tushganin tortadur, albatta, ko'z[4].

deganda har qanday mushkul holatda ham sabrli bo'lishni, sabr bilan to'kin bo'lishga undaydi. Inson umri davomida uning taqdir bitigida ertangi kunga nima yozilganligini also bilolmaydi. O'zlarining ishq uchun yaralganligini anglagan qahramonlar o'zgalarga sabr tilashni burchi deb biladi. Yaxshi va yomon kunlarda insonga faqat va faqat sabr lozim.

Alisher Navoiy o'zining mashhur asari bo'lmish "Lison ut-tayr"da sabrga juda ko'p o'rinlarda alohida urg'u berib o'tadi. Asarning butun mazmun-mohiyati sabr asosiga qurilgan desak, also mubolag'a bo'lmaydi. Navoiy islom falsafasi dengiziga tasavvuf daryosiga naqshbandiya irmog'i orqali suzayotgan bir kema yanglig' i'jod etdi, shuning uchun bobokalonimiz umr bo'yi ana shu o'ziga eng yaqin irmoq suvlaridan ko'p ichgan[5]. Uning mashhur falsafiy dostoni bo'lmish "Lison ut-tayr"da tasavvuf ta'limotining yorqin namunasini ko'rishimiz mumkin. Chunki qushlar yetti vodiyni bosib Olloh jamoliga erishish uchun qanchadan-qancha mashaqqatga duch keladi. Bu azob-uqubatni yengish uchun ularda, avvalo, sabr-qanoat mujassam bo'lishi kerak. Shundagina ular o'zlari istagan maqsadga – Olloh jamoliga erishadilar:

Bu safarda ranjlardur ta'miya,

Ko'nglingizga etsa ondin tavsia[6, 44-bet].

Qushlar safar paytida ranj-u alam, jabr-u sitam, turfa kulfat-u ofatlarga ro'baro' bo'lishadi. Ammo ularning barchasida ham sabr-toqat, matonat kuchli emas edi. Bu qusuri tufayli ularga bu manzil malol kela boshlaydi:

Bo'ldilar yo'l ranjidan farsudahol,

Har biriga qo'ydi yuz behad malol[6].

Asarda safar qiyinchiliklariga chiday olmagan qushlar yo'lboshlovchi Hudhudga o'z uzrlarini ayta boshlaydi. Bulbul guldan uzoqda sabr unga begona bo'lgani, ko'nglini ham, jonini ham hatto butun borlig'ini ham gulning ishq egallaganini aytadi. Ko'nglida boshqa ishq bo'la turib, Allohga oshiqlik da'vo qilolmasligini bildiradi. Alloh vasliga yetmoq uchun komilikka erishgan bo'lmog'i lozim. Komilikka erishishning asosiy sharti sabrdir:

Dedi Bulbul: "K-ey bu majma'ga dalil

Men bo'libmen gul havosidin zalil.

Oydin oyru oshiq-u devonamen,

Aql hush-u sabrdin begonamen.

Onsizin yo'q sabr ila toqat manga,

Qayda yoro, chekkali furqat manga[6].

"Lison ut-tayr"da keltirilgan quyidagi hikoyatda sabrsizlik qoralanadi. Unda bayon qilinishicha, bir pahlavon chohgohda va kechqurun uy tomondan ovqat yeb, hatto mast filga ham shikast yetkaza oladi. Mamlakatda xarobalik yuz berib, aholi o'z yerlarini tashlab ketishga majbur bo'ladi. Taom yemagan pahlavon safarning uchinchi kuni biyobonda jon taslim qiladi. Yosh bolalar va hatto ikki bukilgan qariyalar ham sabr-toqat bilan obod manzilga yetib kelib, maqsadlariga erishadi:

Qat' etib yo'lni yoyoq atfol ham,

Har taraf ikki bukulg'on zol ham[6].

"Lison ut-tayr"ning Shayx San'onga bag'ishlangan hikoyatida ham sabr haqidagi mulohazalarini ko'ramiz. Unda Shayx San'on bir tushni qayta-qayta ko'radi va sabr-u qarori tugaydi. Uning dardiga chora, bag'ri porasiga davo beradigan – bu sabrdir.

Necha tun bir tush anga ko'rguzdilar,

Rishtai sabr-u qarorin uzdilar[6].

Shayxning butun borlig'ini, aqli-u hushini ilohiy ishq egallaydi. Bu holatni shoir quyidagi misralarda mahorat bilan tasvirlaydi:

Shayx jismidin borib ul yerda tob,

Ko'nglini betoqat aylab istirob[6].

Shayx San'on ilohiy ishq kuyida aql-u hushidan ayrilgan g'arib devona holatiga tushadi. Uning dardiga malham bo'ladigan, ishq o'tidan kuygan bag'ri porasiga davo beradigan, bunday damda unga madad beradigan narsa faqat – sabr:

Men g'arib-u oshiqni devonaman,

Hushu aql-u sabrdin begonaman[6].

"Lison ut-tayr"da yana bir hikoyatda sabr talqini uchraydi. Unda aytilishicha, haj sari ketayotgan Asma'iy (mashhur arab tilshunos olimi, to'liq ismi Abu Said Abdumalik) hordiq chiqargani chashma boshida o'tirganda u yerda quyidagi xatga ko'zi tushdi:

Kimsa bo'lsa shiq zori naylasun?

Bo'lmasa sabr-u qarori naylasun? [6]

Asma'iy qo'lga qalam olib davot olib, bu xat tagiga shunday deb yozdi:

"Kim bu varta ichra istak poklik,

Qilmasin fosh etkoli beboklik" [6].

Ya'ni, "Kimki, bu halokatli girdobga tushib, undan pok chiqmoqchi bo'lsa, o'zi tushgan yo'ldan qo'rqmasin". Ushbu so'zlar zamirida ham sabrga ishora mavjud. Chunki har bir xayrli ishning oxirgi nuqtasiga sabr orqali erishiladi. Yo'lovchi bu fikrlarni yozib ketgach, ertasi yana o'sha manzilga kelib, ushbu so'zlarni ko'radi:

Lek ul shavqi muhabbat shiddati –

Tez o'lib, toq o'lsa oning toqati[6].

Ya'ni, "Agar joni ozor chekkan oshiq o'zi pok bo'lsa-yu, yana ishqini yashirin saqlasa, lekin uning qalbidagi muhabbatning shiddati tez bo'lib, uning toqati toq bo'lsa hamda vaslga ehtiyoj sezsa, u paytda nima qilsin? Agar bu ishning ilojini topmasa naylasun?"

Asma'iy yana quyidagi so'zlarni toshga bitadi.

Foniyo, ishq ichra foniyo bo'yla bo'l,

Bo'lmasa sabr-u shikebing, bo'yla o'l[6].

"Ey Foniyo! Ishq ichra foniyo bo'lish yo'li ana shunday bo'ladi. Agar sabr-u toqating tugagan bo'lsa, xuddi shu kabi jon taslim qil". Mazkur misralarda sabr, shikeb kabi sinonim so'zlar qator kelib, ma'no kuchaytirish va badiiy barkamollikka

erishishga vosita vazifasini o'tagan. Shu bilan tasvir tiniqligini ham ta'minlashga xizmat qilgan. Shikib – Sabr, chidam, to'zim; o'z-o'ziga shikib bermak – o'z-o'ziga sabr bermoq; Beshikib – Sabrsiz; toqatsiz; sarosima; Noshikib – Besabr. Shikibo – Sabrli, chidamli. Shikibolig' – Sabrlik, chidamlilik[7].

“Lison ut-tayr”da keltirilgan quyidagi hikoyatda ham sabrning yuksak namunasini ko'rishimiz mumkin. Unda jahonni zabt etgan bir podshohning husnda tengi yo'q go'zal qizi haqida so'z boradi. Davron ichra toq bo'lgan go'zal qizning ishqida necha davlatmand kishilar, taxt egalari yonib ado bo'lsalar-da, ammo visol hech birlariga nasib etmaydi.

Bir kecha qizning tushiga go'zal bir yigit kirib, uning ko'ngliga g'ulg'ula soldi. Kecha-yu kunduz oromi yo'qolib, ishqning asiriga aylandi. Ko'ngil mulkidan sabr-u qarori ketdi:

Ittifoqo bir kecha tush ko'rди ul,

Paykarekim toqatig'a urdi yo'l[6].

Ushbu misralarda ham sabr va shikeb sinonim so'zlari bir o'rinda qo'llangan. Bu so'zlar doston tilining jozibadorligini oshirishga, fikrni bo'rttirib ifodalashga, qahramonlar qiyofasini yorqin tasvirlashga, shoirning munosabatini yorqin bo'yoqlarda ifodalashga xizmat qilgan. Ishaq o'tida dili pora go'zal qiz holati tasvirida bu so'zlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Hajr dardida oshuftahol qiz ko'ngliga taskin berish uchun sabr-toqatli bo'lish istagi quyidagicha tasvirlanadi:

Har taraf boqib ko'ngil taskinig'a,

Yo'l tilab sabr-u shikeb oyinig'a [6].

Ana shu kunlarning birida shoh xizmatkorlari orasida tushda ko'rgan yigitga nogahon ko'zi tushadi. Ko'ngli ishq o'tiga nishon bo'lgan qizning majruh tanasiga ham hajr rahna sola boshladi. Unda xush ham, sabr ham qolmadi, o'zi ham ular bilan birga ketdi:

Hushu sabri qolmadi o'z holida,

O'zi ham bordi alar dunbolida[6].

Qizning g'ami tobora kuchayib bormoqda, chunki ishqini oshkor qilsa, otasini benomus qilishi mumkin. Shunday ulug' shohning benomus bo'lishiga qizning o'zi ham toqat qila olmaydi:

Shahni benomusliqqa toqatim –

Yo'q uchun bu ishda ortar shiddatim[6].

Oy yuzli dilbar ishq to'fonida beqaror bo'ldi. U o'z dardiga chora topishga kirishdi. Chunki uning ishq yashirib bo'lmaydigan darajaga yetgan edi. Uning shodlik va g'amli damlarida doimiy hamdani bo'ladigan ikki yaqin mahrami bor edi. Ular har ishning chorasini topishga juda usta edilar. Qizlarning har ikkalasi ham ajoyib san'atkor va sehrigar edi. Hatto ishq bilan jang qilishga ham yarar edilar:

Har biriga reva afsunu fireb,

Ishaq birla jang qilguncha shikeb[6].

Qizning ko'ngliga vaslga umid paydo qilib, sabr va chiqamli bo'lishni uqtiradilar:

Sen shikebo bo'l, ham bir necha kun –

Har doim ohu nola birla chekma un[6].

Parivash vaslga umid paydo qilib, sabr va chidamli bo'lishga ahd qildi. Chunki undan boshqa chorasini ham yo'q edi.

Vaslga chun bo'ldi ummedi husul,

Mahvash sabru shikeb anglab qabul [6].

Ko'ngliga sabrli bo'lishdek ezgu amalni jo qilishni istagan go'zal bu otashin tuyg'u qarshisida toqatim yetarmikan, degan shubhalar girdobiga ham g'arq bo'ladi. Allohdan bunday o'tli ishqni hech kimsaga nasib etmaslikni tilaydi:

Gar desam xomush o'lay, toqatmu bor,

O'zni zabt aylay desam, quvvatmu bor! [6]

“Lison ut-tayr”da qushlar tanlagan mashaqqatli yo'l nihoyatda sabr-bardoshli bo'lishni talab qilardi. Chunki komillik solikdan birinchi navbatda sabrning oily darajadagi ko'rinishini talab qiladi:

Ne ucharg'a yor o'lub quvvatlari,

Ne qo'narg'a dard aro toqatlar [6].

Xulosa. Hazrat Navoiy dostonlarini o'qish, o'rganish asosida shoir ilgari surgan insoniy xislatlarning oily darajalaridan biri bo'lmish sabrni har jihatdan o'rganish va tahlil qilish shoir asarlarining tub mohiyatini anglashga, ulug' shoir ijodidagi yangi-yangi qirralarni kashf etishda juda katta ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Layli va Majnun. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. –B. 358.
2. Ibrohim Haqqul. «Tasavvuf va she'riyat» Toshkent, 1991.–B. 254.
3. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: “Movarounnahr”, 2009. –B. 198.
4. Tafakkur durdonalari. Vatandosh allomalarimizning hikmatli fikrlari. –Toshkent, 2012. –B. 258.
5. Sultonmurod Olim. Naqshband va Navoiy –Toshkent: “O'qituvchi”, 1996.-B-198.
6. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 1991. – B-298.
7. Alisher Navoiy asarlari lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1972. –B. 696